

References

- 1 ChenWangdaodeng, xiandai hanyu cankao ziliao (xiace). Shanghai: Shanghai jiaoyu chubanshe,1982.
- 2 LiuYuehuadeng, shiyong hanyu yufa(zengdingben). Beijing: shangwu yinshuguan, 2001.
- 3 WangSongmao zhubian, xiandai hanyu duben. Beijing: Gongren chubanshe, 1984.
- 4 GuiShichun, yuwen jichu zhishi. Beijing: Zhongguo renmin jiefangjun zhanshi chubanshe, 1981.
- 5 ChangJingyu, hanyu cihui yu wenhua.Beijing: Beijingdaxuechubanshe, 1995.
- 6 ChengYan, yu yan jiaoxue yuanli. Chongqing: Chongqing chubanshe, 1990.
- 7 YangJizhou zhubian, hanyu jiaocheng. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe,1999.

ӘОЖ 81, 1-027.21

С. Тоқтарбек

Шет тілдер және іскерлік карьера университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: sagynai.toktarbek@mail.ru

Қытай тіліндегі сөздердің қайталану құрылымы

Мақалада қытай тіліндегі сөздердің қайталану құрылымы осы тілдің өзіндік ерекшелігі болып табылатындығы алға тартылды. Қытай тіліндегі сөздердің қайталануы етістік, сын есім, сан есім және еліктеуіш сөздерде көп кездесіп, түрлі тілдік орталарда әртүрлі лексикалық және грамматикалық ұғымдар білдірумен қатар, әсем ырғақ және жағымды мағына қалдыратындығы, сөздердің байланысу тәсілі және сөйлемдегі қызметі туралы талдау жасалынды. Қытай тіліндегі сөздердің қайталануы құрылымы қытайдың салт-дәстүрі, діни сенімі, сөздік қоры және тілдік ортасы тұрғысынан ықпал жасайтын дара қасиеттер болып саналатындығы ескерілді.

Түйін сөздер: қытай тілі, сөздердің қайталану құрылымы, байланысу тәсілі, сөйлемдегі қызметі.

С. Токтарбек

Структура повторения слов на китайском языке

В статье рассматриваются особенности повторения слов на китайском языке.

Ключевые слова: китайский язык, значение слов, функция слов, повторение слов.

S. Toktarbek

Structure reiteration of words on language of China

The article covers the peculiarity of the repeating words.

Keywords: Chinese, sense of word, activity of word, reiteration of words.

Қытай тілінде сөздердің қайталануы етістік (动词), сын есім (形容词), сан есім (数词) және еліктеуіш сөздерде (拟声词) анағұрлым көп кездеседі. Бұл жоғарыдағы сөз таптарының өзіндік ерекшеліктерінің бірі. Қытай тіліндегі дара буынды етістіктер, сын есімдер, еліктеуіш сөз және сан есімдер АА үлгісінде қайталанып, түрлі тілдік орталарда әртүрлі лексикалық және грамматикалық ұғымдар білдіреді. Ал кей уақыттарда қос буынды етістік, еліктеуіш сөз, сын есім мен сан есімдерде АВАВ түрінде жасалып, әсем ырғақ пен жағымды мағына қалыптастырады. Алайда қытай тіліндегі сөздердің қайталануы етістік, сын есім, еліктеуіш сөз және сан есімдердің барлығында бола береді деген сөз емес. Қайта осы тектес сөздердің бір бөлімінде ғана болады. Қытай тіліндегі

сөздердің қайталануы бір буынды немесе қос буынды сөздерде болсын қайталанғаннан кейін дыбыс екпіні алдыңғы буынына түсіп, соңғы буыны жеңіл оқылады. Кейбіреуі іс-қимылдың бірлік саны ретінде қолданылған болса, ал енді бірі іс-қимылдың реттік шамасын білдіреді де, қайталанған сөздердің аралығында 了 сөзі кейде қойылады, кейде қойылмайды.

1. Қытай тіліндегі етістік сөзінің қайталануы іс-қимылдың анағұрлым көп болатындығын әрі бір түрлі «үміт» немесе «жағдайды түсіндіру» ролінде болып келеді. Мысалы:

- 1) 我从此以后要做点慈善事业，积积德。
- 2) 我们应该多观察这些变化。
- 3) 刚买的鞋有些挤脚，穿穿就大了。

Қытай тіліндегі етістіктердің қайталануы кейде үнемі болып отыратын қимылдарға

қаратылса, кейде осы қимылдар арқылы уақытты тез өткізіп жіберу мағынасын білдіреді. Мысалы:

(4) 他退休后平常看看书, 下下棋和老朋友聊聊天, 倒也不寂寞。

(5) 会议已经开完, 这几天他看看电影, 卖买东西, 收拾收拾行李, 就等着回家了。

Қытай тіліндегі кейбір етістіктер қайталану арқылы қимылдың көбірек болатындығын түсіндіреді де, кей кезде сынап көру мағынасын білдіреді. Мысалы:

(6) 她穿了穿这件衣服, 看穿得上穿不上。

(7) 让我喝喝这马奶子, 酿制好了没有?

(8) 哪儿都买不到那本书, 不信你去看。

Қытай тіліндегі етістік сөзі қайталанып келгенде мөлшерді білдіреді, ал сөйлемнің соңында тұрып болымсыздықты білдіргенде қайталанбауы қалыпты құбылыс. Өйткені қимыл болмаған жерде мөлшерде болмайды. Мысалы:

(9) 她洗了洗手, 我没洗。

(10) 你没有想想, 咱们过去过的啥日子!

Қытай тіліндегі етістік сөздері қайталанғаннан кейін толықтауыш бөлігіндегі сан мөлшерді білдіретін сөздер болса, онда сілтеу есімдігі (指示代词) сөзсіз болады. Олай болмаған жағдайда сан мөлшер сөздің болуы қажетсіз болады. Мысалы:

(11) 我去换换衣服 (对)。我去换换一件衣服 (错)。

(12) 咱们讨论讨论这两个问题 (对)。讨论讨论两个问题 (错)。

Қытай тіліндегі үнемі кездесетін бір буынды және екі буынды етістіктердің қайталану формасын салытырып көрсек, төмендегідей қайталаңады:

(13) 看: 看看, 看一看。讲: 讲讲, 讲一讲。想: 想想, 想一想。写: 写写, 写一写。说: 说说, 说一说。(AA: A - A) 休息: 休息休息, 研究: 研究研究, 学习: 学习学习。(AB: -ABAB)

Қытай тіліндегі етістіктер болымды-болымсыз түрінде қайталанып сұраулы мағынаны білдіреді. Оның болымсыз түріне 不 жалғану арқылы бейнелеуге болады. 没 жалғану арқылы өткен шақты білдіреді. Мысалы:

(14) 看不看 写不写 学习不学习 进攻不进攻。看没看 写没写 学习没学习 进攻没进攻。

Қытай тіліндегі қалау етістік (能源动词) қайталанып қолданылмайды. Мысалы: қалау етістік 有 қайталанып қолданылмайды (有有意见, 有有书)。

Ал қытай тілінің ауызекі тілінде жауап ретінде келетін 有, 有, 有 формасы қалау етістігінің қайталануы деп есептелмейді.

2. Қытай тіліндегі сын есімнің (形容词) қайталануы.

Қытай тіліндегі сын есімдер бір буынды және екі буынды ішінара сын есімдермен ғана шектеледі. Бір буынды сын есімдер AA түрінде жасалып, соңғы буыны бірінші тон бойынша оқылады. Мысалы: 高——高高 (的)。Екі буынды сын есімдер AABV түрінде жасалып, екінші буыны жеңіл тон бойынша оқылады. Мысалы: Қытай тілінде өте сирек кездесетін екі буынды, жағымсыз мағына беретін сын есімдер A ABV түрінде жасалып, екінші буыны жеңіл тон болып оқылады. Мысалы: 老实——老老实实。Қытай тілінде жағымсыз мағына беретін екі буынды сын есімдер A 里 AB түрінде жасалады. мысалы: 马虎——马里马虎。

Қытай тіліндегі сын есімдер қайталанып келіп, сөйлемде пысықтауыш болып келгенде шаманың тереңдей түскендігін аңғартады. Бір буынды сын есімдер қайталанып келіп, сөйлемнің пысықтауыш мүшесі болғанда, шаманың қалыпты күйде екендігін аңғартумен бірге, жақсы мағына береді. Мысалы: 高高的个子, 红红的脸。

Қытай тіліндегі сын есім сөздері қайталанып келгенде, шамалық үстеу жағынан немесе болымсыз үстеу жағынан айқындалмайды. Мысалы: 很快, 不快, 很红, 很干净, 不干净, 很快快, 不快快, 很干干净, 不干干净, 净 болып қайталанбайды. Қытай тіліндегі зат есімді түрлендірер болса, онда 的 жалғанады. Пысықтауыш мүшені айқындауда 地 ны жалғаса да, жалғамаса да болады. Жанама толықтауыш болып келгенде 得 сөзсіз жалғанады. Зат есімді айқындарда: 红红的灯, 白白的衣服, 漂漂亮亮的房间. Етістікті айқындарда: 老老实实 (地) 交待, 高高兴兴 (地) 玩, Жанама толықтауыш мүше болып келгенде: 看得清清楚楚, 回答得明明白白。

3. Қытай тіліндегі еліктеуіш сөздер (拟声词) тілді образды (形色), шындық (具体) мәнге ие ететін сөздер. Қытай тіліндегі еліктеуіш сөздер сөйлемде пысықтауыш, анықтауыш мүше болып келеді. Мысалы:

(15) 锤子叮叮当当响。蜜蜂在花丛中嗡嗡叫。

Қытай тіліндегі еліктеуіш сөздер бір буын және қос буындар бойынша қайталанып, дербес

сөз және дербес мағына білдіреді. Айталық: 咚, 哗啦, 扑通, 滴滴嗒嗒, 砰 басқа сөздермен құрылымдық қатынаста болмай сөйлемдерден окшау тұрады. Мысалы:

(16) 砰, 大门被踢开了。

4.Қытай тіліндегі сан есімдердің (数词) басым көбі қайталанбайды. Аз мөлшердегі сан есімдер қимыл немесе заттың санын бейнелеуде қайталанып қолданылады. Мысалы:

(17)大家把地里的甜瓜一一数了一遍。

(18)天气闷热街道上只能看见三三两两的人影。

5.Қытай тілінде мөлшер сөздер (量词) қытай тілінің ауызекі тілінде ғана қайталану жағдайында көп кездеседі. Мысалы: 个 一个个, 件 一件件, 片 一片片, 张 一张张, 点 一点点, 块 一块块, 条 一条条, 阵 一阵阵, 口 一口口。

Жоғарыдағы сөздер қайталанып келген соң сөйлемде анықтауыш (定语) және бастауыш (主语) қызметін атқарады. Мысалы:

(19)条条大道通阿拉木图。

(20)阵阵风吹得人睁不开眼。

(21)个个都是英雄汉。

Жоғарыдағы сөйлемдердегі қайталанған сөздер «әрбір» (每个) немесе «көптеген, барлығы» (许多) деген мағыналарды білдіріп тұр. Кейбір сөйлемдерде қайталанып келгеннен кейінгі мөлшер сөздер (量词) баяндауыш қызметін атқарып, «көп» деген мағынаны білдіреді.

Қытай тіліндегі мөлшер сөздер қайталанғаннан кейін сөйлемде төмендегідей синтаксистік рөлде болады. Мысалы:

(22)在旧社会, 为了求生活, 家家离乡背井, 逃荒在外。

(23)每一字, 都好似一棵针, 棵棵针在人们的心上!

(24)施肥的玉米, 棵棵茁壮。

(25)游艇上, 歌声阵阵, 笑语声声。

(26)朵朵白云飘向远方, 天气格外晴朗。

(27)艰苦奋斗的优良传统要代代相传。

(28)他们天天为教师着想, 时时为集体操心。

Жоғарыдағы(22)және(23)сөйлемдегі мөлшер сөздер қайталанғаннан кейін бастауыш қызметін атқарып отыр. (24) сөйлемдегі қайталанған мөлшер сөз бастауыш-баяндауыштың (主谓谓语句) ішінде тұрып, бастауыштың қызметін атқарады. (25) сөйлемде баяндауыш қызметінде, (26) сөйлемде анықтауыш қызметінде, ал (27) және (28) сөйлемдерде пысықтауыш қызметін атқарады.

6. Қытай тіліндегі зат есімдер басым көбі заттың, болмыстың немесе іс-қимылдың атын білдіреді. Ондағы даралық ұғымдағы көп, көптік ұғымды білдіретін зат есімдер аз болады. Өйткені, қытай тіліндегі зат есімдер етістік, сын есім, еліктеуіш, сан есім және мөлшер сөздерге ұқсас қайталанатын жағдайда кездеседі. Мысалы: 人人, 事事, 村村, 山山, 水水, 月月, 年年, 天天, 日日, 家家户户, 盆盆碗碗, 坑坑洼洼, 神神鬼鬼, 婆婆妈妈等等...

Қытай тіліндегі зат есімдердің мұндай сипатта болуына мынандай жайт себеп бола алады. Зат есім үстеу жағынан айқындалмайды. Дегенмен бір бөлім зат есімдер зат есімді өзек етіп үстеу жағынан айқындалады. Сол себепті қытай тілінде өте аз санды зат есімдер қайталану ерекшелігіне ие. Мұндай мысалдарды оннан, жүзден келтіруге әбден болады. Қалай болмасын зат есім сөздерінің бұл ерекшелігін «ішінаралық жағдай» немесе «ерекше жағдай» деуге келмейді.

Қытай тілінде сөздердің қайталануы әртүрлі контекстерде әртүрлі мағыналарды білдіріп қана қоймай, әртүрлі қызметтерді атқарады. Айталық, қытай тілінде сын есімдер қайталанып келген соң, сөйлемдерде мынадай төрт түрлі қызметте болады: (1) зат есімді айқындайды (修饰名词); (2) баяндауыштың қызметін атқарады; (3) етістіктің айқындауышы; (4) жанама толықтауыш қызметін атқару. Мейлі қандай орында болсын қайталанған түрі (不完全重叠式) «жек көруді» және «қор санауды» білдіреді. Мысалы:

(29)一瞧见他那傻里傻气的样子, 我就心烦。

(30)你看你那眼直瞪瞪的, 喝得糊里糊涂的样子! 我, 真有点看不下去。(《曹禺剧本选》175页)

Қытай тілінде сөздердің толық қайталануы күрделі болады. Өйткені оның бейнелеп отырған сезімдік бояуы сөздердің жартылай қайталануы секілді көрнекі болмағанымен, орнының өзгеше болуына байланысты, оның беретін тілдік бояуы да өзгеше болады. Мысалы:

(31)您行行好, 您在重重地给我一拳。(《曹禺剧本选》318页)

(32)你的菜做得不坏, 有一位老在行大大的将过你。(《朱自清文集》277页)

(33)这种同情把他和董头上紧紧地连在一起。(《中国人民脚步声》8页)

(34)等明年开了看，可要认认真真地用起功了。(《儿女英雄传》)

(35)添添敬敬接住，就在烟灯土点着，靠床沿站着吸起来。(《李家庄的变迁》27页)

Қытай тілінде сөздердің қайтаналуы зат есімді айқындағанда немесе баяндауыш болып келгенде, сөздердің толықтай қайтаналуы «баса дәріптеу» (强调) және «күшейту» мәнінде болмай, керісінше, «жай, қарапайымдылықты» білдіреді. Мысалы, жанама толықтауыш (补语) етістіктің айқындауышы (动词修饰语) болғанда: 大大的请一次客。写得大大的贴在墙上。高高的挂了起来。挂得高高的。细细的看了一遍。碾得细细的。

Ал баяндауыш (谓语) зат есімнің айқындауышы (名词修饰语) болғанда: 短短的头 大大的眼睛 眼睛大大的象个洋娃娃 高高的个子 四十来岁, 个子高高的 枝子细细的 细细的枝子上开了几朵小花儿。

Қытайдың тіл ғалымдары: 轻轻的 сөзі 轻 сөзінен дәрежесі күшті, 红红的 сөзі 红 сөзінен шамасы әлсіздеу дегенді айтады. Міне, бұл 轻轻的 сөзінің үнемі етістіктің айқындаушысы немесе толықтауышы болатындығын аңғартады. 红红的 үнемі зат есімнің айқындаушысы немесе баяндаушысы болатындығының себебінен болса керек. Егер де біз бұлардың орын ретін алмастыратын болсақ, өзгерістің үлкені шығады. Мысалы:

(36)在没一只船从那边过去的，我们能画出它的青青的影和曲曲的波。(《朱自清文集》131页)

(37)把嘴唇抹得红红的。

Қытай тіліндегі сын есімдер зат есімнің айқындаушысы немесе баяндауышы болып келсе, бұл екі орындағы қайталанған сөздер «жақсы көру», «қызу мерейлі» деген мағынаны білдіреді.

Мысалы:

(38)晚饭的素菜，要一样凉凉的酸酸的东西。(《红楼梦》60页)

(39)尾毛弯弯的淡淡的象新月。(《冰心并说文集》3页)

(40)可是几天以后，我反到爱“我的爱”小屋了，屋里有白白的墙，还有条长桌，一把椅子，这似乎都是我的。(《老舍选集》60页)

Қытай тілінде қос буынды сын есімдерді зат есімнің айқындауыш сөзі немесе баяндауышы болатын орынға қоятын болсақ, «жақсы көру» немесе «ұнату» мәнінде болмай, «еркелету» мағынасын білдіреді. Мысалы:

(41)内中有龙人，也还是个妥妥当当的孩子。(《红楼梦》88页)

(42)阿弥陀佛，你快别问我，我哪里知道这些事？罪罪过过的？(《红楼梦》)

(43)不说话，待人好，心地厚道，总是和和气气，不言不语的。(《曹禺剧本选》382页)

Қытай тіліндегі шексіздік сипаттағы (绝对的性质) сын есімдер өте аз қайталанатын немесе қайталанбайды. Мысалы: 紫, 竖粉, 横, 假, 错 т.б. Ұнамсыз мағынадағы сын есімдер мүлде қайталанып қолданылмайды. Мысалы: 破, 乱, 穷, 野, 怪, 臭, 丑, 坏, 歹, 旧, 脏, 腥 т.б. Бұлардың қайталанбауы, әрине, қайтаналатын сөздердің «күшейту», «дәріптеу», «жақсы көру» және «қызу мерейде болу» сияқты сезімдік түс алатын шындықпен тіке байланысты болу себебінен болса керек.

Қорыта келгенде, қытай тілінде сөздердің қайталану құрылымын жоғарыдағы теориялармен келтірілген мысалдар арқылы қытайдың салт-дәстүрі, діни сенімі, сөздік қоры және тілдік ортасы жағынан ықпал жасайтын дара қасиеттерімен ерекшеліктерін алға тарттық.

Әдебиеттер

- 1 陈望道等，现代汉语参考资料(下册). 上海：上海教育出版社, 1982.
- 2 刘月华等，实用汉语语法(增订本). 北京：商务印书馆, 2001.
- 3 王松茂主编，现代汉语读本. 北京：工人出版社, 1984.
- 4 桂诗春，语文基础知识. 北京：中国人民解放军战士出版社, 1981.
- 5 常敬宇，汉语词汇与文化. 北京：北京大学出版社, 1995.
- 6 盛炎，语言教学原理. 重庆：重庆出版社, 1990.
- 7 杨寄洲主编，汉语教程. 北京：北京语言文化大学出版社, 1999.